

RPI-nätet

Organ för RPI Arbetsgemenskapen för Religionspedagogik

Hon är inte en av oss: Muslimska flickor, skola och omdefinitionen av nation

Sharon Todd

De senaste åren har vi bevittnat ett växande intresse för muslimska flickors bärande av religiösa klädesdräkter i skolan. Ständigt fångade av likställandet av Islam med terror och associationer kopplade till muslimska traditioner med kringgårdad frihet (speciellt för kvinnor), har dessa flickor funnit sig själva i centrum av debatter om konsekvenser av den ökande variationen av identiteter inom det nya Europa, och vilken roll skolan spelar i denna process. Det är ingen hemlighet, så klart att skolor utbildar på basen av nationella värden och kulturella traditioner.

En hastig blick på vad som vanligtvis faller under samhällskunskap, medborgarskapsutbildning eller demokratisk utbildning uppvisar starka tendenser att definiera en mer eller mindre nationellt baserad identitet. När religion nämns i utbildningsdokument – i Sverige så väl som i andra länder i Europa – hänvisas det allt som oftast till ett kristet Europeiskt arv och dess värden. Detta är en speciellt viktig indikation på den ogästvänliga omgivningen inom vilket muslimska europeiska flickor och kvinnor lever, givet att det växande intresset för dem i skolan ofta mäts mot sådana nationella värden. Det vill säga att dessa flickors klädespraktiker ofta uppfattas som en provokation mot existerande, dominanta former av gemenskaper, religiösa traditioner, kulturell enhet, och sist men inte minst, jämställdhet.

Att dessa flickors religiösa och kulturella praktiker uppfattas som ett hot mot nationell identitet innebär att nationell identitet är mycket ömtåligare än vad vi vanligtvis tror. Det är viktigt att se hur idén om nation är involverad i skapandet av gränser, både religiösa och könsbaseade, som söker att begränsa muslimska flickors och kvinnors deltagande i publika institutioner, speciellt skolan. Om nationer fortfarande är viktiga som referensens för former av politisk tillhörighet

så behöver de i en nära framtid omskapas på sätt som uppmärksammar den centrala roll som kön spelar, så väl som religiösa skillnader för hur demokratiska former av liv genomlevs.

Nation bortom nationalism?

I stora delar av Europa, såsom europeiska dokument om olikhet och utbildning uppvisar, så ses Muslimska flickor generellt oftast som främmande för 'de Europeiska folken' även om de faktiskt är födda och uppväxta i Europa. Det vill säga många av de dokument som produceras inom EU och Europarådet hänvisar till den 'muslimska närvaron' i Europa i motsats till att tala om muslimska européer. I Tyskland ställs de mot den kristna kulturella traditionen på ett sätt som gör det möjligt för nunnor i vissa sammanhang att bära huvudduk men inte muslimer. I Frankrike, där sociala institutioner historiskt är tydligt sekulariserade, sattes själva denna historia på spel vid formerandet av den lag som förbjöd bärandet

I detta nummer

-Sharon Todd: Hon är inte en av oss	1, 4
-Redaktionellt	2
-Caroline Gustavsson: Nordic Conference of Religious Education	2
-Jenny Berglund: Religion on the Borders	3
-Åsa Aretun: Hur formas barn i en muslimsk skola?	3
-Lovisa Bergdahl: Att undvika religionsstymning i skolan	5
-Helene Egnell: Marginalitet som tillgång och problem	7
-Nils-Åke Tidman: Cogito ergo sum	8
-Konferenser som kommer	10
-Litteraturtips	10
-Samråd om undervisning	11
-Kerstin von Brömssen: Interkulturella praktiken - några reflektioner	11-12

av muslimska huvuddukar – och andra former av religiösa symboler i skolan.

Trots skiljda skäl för att begränsa hur muslimska kvinnor och flickor klär sig i skolan så är det idén om jämställdhet som skär genom dessa debatter. Denna betoning av jämställdhet visar på en falsk bild av hur nationer idag hanterar frågor om jämställdhet och könsskillnad. Muslimska flickor attackeras för att de representerar en oacceptabel ojämlikhet

(forts. sid. 4)

Mångfald och integration

Mångfald, globalisering, pluralitet och integration är alla ord med skilda laddningar, beroende av det sammanhang de används i, vilka måttstockar som används - öppet eller dolt.

Det här numret av RPI-nätet kan läsas som ett mindre fyrverkeri av berättelser av nyfikna forskare som inte bara sett att något radikalt håller på att hända i vårt land och vår omvärld. De har också gett sig i kast med att sätta strålkastarljus på brännande aktuella frågor.

På Södertörns högskola möttes i våras 400 forskare för att dela med sig av och samtala kring aktuell forskning. "Religion on the Borders" sammanfattar väl både tidens puls och de olika bidragen. En hel del hade di-

rekt pedagogisk och didaktisk relevans. Vi har bitt några av deltagarna berätta från sina skilda perspektiv.

Jenny Berglund, en av kongressens organisatörer, ger en orientering med särskilt fokus på sådant som rör vårt intresse område. Sharon Todd, Lovisa Bergdahl, Åsa Aretun och Helene Egnell ger läsaren korta sammandrag av sina presentationer. Kerstin von Brömssen har fått förtroendet att ge sina personliga reflektioner kring numrets tema. Hon hade så mycket på hjärtat att "Baksidan" fick lov att tjuvstarta på sidan innan.

Nils-Åke Tidmans bidrag om modern kognitionsforskning hjälper oss att upptäcka bryggan mellan tanke och mänsklig helhet.

Rune Larsson

Foto: Hans-Günter Heimbrock

Nordic Conference of Religious Education

Caroline Gustavsson

Nordic Conference of Religious Education NCRE 2007 välkomnades till Stavanger i Norge i början av juni detta år. Det var den nionde konferensen och temat var "Religious Education and Diversity". Under veckan växlade programmet mellan huvudföreläsningar, symposium och mindre seminarier med tematiska presentationer.

Huvudföreläsare var i år Robert Jackson, Sverre Dag Mogstad, Hans-Günter Heimbrock samt Karin Sporre. Jackson frågade om och i så fall hur "diversity" skulle leda till en förändrad religionsundervisningen (RE) och refererade både till en pågående politisk diskussion och till religionspedagogisk forskning. En moderniserad RE behövs i den mångfald som omger oss, för att bidra till tolerans, ömsesidig respekt, motverkande av fördomar och okunskap.

Mogstad presenterade ett pågående projekt i den norska kyrkan, som riktar sig till alla medlemmar mellan 0-18 år och gav exempel från en rad pågående utvärderingsprojekt.

Heimbrock, som i likhet med Jackson deltar i en rad europeiska utvecklingsprojekt om RE, introducerade oss i begreppet "Dialogical religious education" och ifrågasatte idéer om att reducera religionen i RE till enbart intellektuella fakta. Det är nödvändigt att också beakta religionens erfaren-

hetsdimension, menade han. Sporre talade om "Gender, diversity, values and religious education" och vi försågs med en omfattande referenslista för fortsatta studier.

Vid konferensen presenterades ett 50-tal papers. Åtta av dem kom från Sverige.

Lars Naeslund, Lärarhögskolan Stockholm, öppnade genom sina två presentationer för ett samtal kring värdet av, att inom ramen för religionsvetenskap i skolan bjuda in representanter från olika trosriktningar. Studenterna kan, visade Naeslund, i mötet med de olika gästerna få del av en rik mångfald av perspektiv, vilka en enskild lärare eller skrivna textböcker har svårt att tillhandahålla. Denna modell exemplifierar det så kallade polyfona klassrummet, vilket karakteriseras av att olika röster och perspektiv tillåts påverka kunskapsprocessen.

Hanna Zipernovszky, Umeå universitet, presenterade ett pågående EU-projekt, som leds från Umeå Universitet. Projektet syftar till att göra det rika Europeiska arkivmaterialet tillgängligt för en större publik.

Susanne Olsson, Södertörns högskola, diskuterade hur vi kan och bör tänka kring de vetenskapliga, etiska och ideologiska aspekter som väcks vid textboksanalyser och textboksproduktion.

Jenny Berglund, Uppsala universitet, presenterade ett forskningsprojekt med fokus på tre muslimska friskolor i Sverige. Berglund gav exempel på hur lärarna i

Islamsk religionsundervisning hanterar den bristande tillgången på undervisningsmaterial genom olika hänsyn till den lokala situation i vilken de befinner sig samt den tolkningstradition de själva tillhör.

Undertecknad Caroline Gustavsson, Stockholms universitet, valde att presentera ett pågående forskningsprojekt kring unga vuxna och hur de utan tillhörighet till en organiserad religion formulerar sina livstolkningar.

Under de avslutande mer formella förhandlingarna om NCRE's framtid beslöt konferensen att träffas nästa gång 2009 i Umeå under Karin Sporres ledning. Mötet beslutade också att vid nästa konferens utse en styrgrupp med en vald representant från varje nordiskt land.

Vid pennan/Caroline Gustavsson

Publikationer från föregående NCRE-konferens

Nordic Perspectives on Religions, Spirituality and Identity. Yearbook 2006 of the Department of Practical Theology, ed. by Kirsi Tirri. (Helsingfors).

Kirsi Tirri, ed. (2006) Religion, Spirituality and Identity. (Bern m fl, Peter Lang AG).

Religion on the Borders: New Challenges in the Academic Study of Religion

Jenny Berglund

Gränser och skiljelinjer var temat för den religionsvetenskapliga konferens som ägde rum 19-22 april på Södertörns högskola i år. Temat var valt för att spegla både den dramatiska förändring som har skett när det gäller det religionsvetenskapliga forskningsfältet samt det faktum att vi lever i en värld där religiösa traditioner skapar och upprätthåller gränser samtidigt som religion och religiositet kan vara gränsöverskridande.

Religionsvetenskapen i Sverige har vuxit nästan explosionsartat under de senaste decennierna och på många sätt sprängt de gränser som tidigare avgränsade ämnet och dess underdiscipliner. Idag ges utbildning i religionsvetenskap på över tjugo svenska universitet och högskolor vilket leder till att nya forskarmiljöer byggs upp, ofta i tvär- och mångvetenskapligt samarbete med andra ämnen. Behovet att träffas över ämnes-, disciplin- och nationsgränser var stort och konferensen samlade nästan 400 deltagare från ett fyrtiotal länder och blev därmed den största religionsvetenskapliga konferens som hittills ägt rum i Sverige.

Satsning på religionsdidaktik och frågor religiös mångfald

Eftersom det pågår en intensiv debatt i flera europeiska länder om religionskunskapsämnet präglades gjordes en särskild satsning på religionsdidaktik och frågor som rör religiös mångfald i relation till utbildning. Satsningen avspeglade sig bland annat i ett antal särskilt inbjudna gäster som föreläste kring religionsundervisningens gränser i ett mångkulturellt och mångreligiöst samhälle.

Gästerna var Bulent Senay (Uludag University, Bursa, Turkiet), Deborah Weissman

(Mandel Leadership Institute, Jerusalem, Israel) och Andrew Wright (King's College, University of London, England). Bulent Senays föreläsning handlade om det mångreligiösa universitetet. Han menade att religionsvetenskapen står inför många utmaningar och att undervisningen om religion och religioner bör vara reflexiv och ses som en form av hermeneutik som tar sin utgångspunkt i Europas mångreligiösa situation.

Deborah Weissman talade om sina erfarenheter av att undervisa om judendom i olika sammanhang och om hur undervisning och lärande om religion i en mångreligiös kontext kan ha en fredsbyggande funktion. I sin föreläsning betonade hon vikten av att erkänna varandras rätt att vara olika. Andrew Wright förespråkade ett förhållningssätt baserat på kritisk realism i förhållande till religionsundervisning. Han menade att den kritiska realismen tar religionens sanningsanspråk på allvar och erbjuder därmed en medelväg mellan ett essentialistiskt och postmodernt förhållningssätt till religion. De tre gästerna hade också fått i uppdrag att kommentera varandras föredrag vilket bidrog till flera intressanta och livliga diskussioner.

På konferensen presenterades också ett stort antal papers med anknytning till religion och undervisning. Presentationerna visade den mångfald av forskning som pågår i relation till de utmaningar som uppstått av den mångreligiösa situation som existerar såväl i som utanför skolans värld. Konferensens religionsdidaktiska satsning har bidragit till att den svenska religionsdidaktiska forskningen har synliggjorts internationellt samt att många svenska forskare har etablerat nya nationella och internationella kontakter. En antologi med arbetsnamnet *Teaching Religion in a Multi-Religious Society* (red. Jenny Berglund och Lena Roos) är under publikation med de särskilt inbjudna gästernas föreläsningar samt ett flertal presentationer från konferensen. Flera publikationer som rör andra teman från konferensen är också under utgivning. Konferensens abstractbok (*Religion on the Borders: New Challenges in the Academic Study of Religion*, red. Lena Roos) finns att låna på samtliga större universitetsbibliotek såväl i Sverige som i övriga Europa.

För organisationskommittén

Jenny Berglund, doktorand religionsdidaktik vid Uppsala universitet

Hur formas barn i en muslimsk skola?

Åsa Aretun

Hur formas barn i en muslimsk skola? Muslimska skolor har väckt stor debatt i Sverige. Motståndare har uttryckt att dessa skolor leder till segregation, att de riskerar att inte förmedla samhällets värdegrund och att barn där möts av religiös propaganda. Förespråkare har hävdat att i den kommunala skolan bryts barns muslimska identitet sönder av okunskap, oförståelse och rasism mot muslimer. Genom muslimska skolor erbjuds barn istället kunskap om sin kultur och religion vilket stärker deras identitet och gör dem till trygga och hela människor som kan integreras i samhället. Debatten reflekterar hur skolinstitutionen fungerar som lokus för nationella, etniska, religiösa eller andra gruppers "kamp" om kulturell produktion och

social reproduktion i samhället. Den gemensamma nämnaren för förespråkare och motståndare till muslimska skolor är den roll och betydelse som skolinstitutionen tillmäts för att avsiktligt forma den uppväxande generationen. De delar en vuxencentrerad syn på socialisation. Barn framstår som sociala produkter av de normer och värderingar som lärare förmedlar i skolan, vilket utgör både hot och möjlighet.

Den här studien problematiserar den vuxencentrerade synen på barns socialisation som kommer till uttryck i debatten kring muslimska skolor. Studien visar att barn är sociala aktörer som formar sig själva och att formning snarare är en informell social process än en lärarstyrd utbild-

ningsprocess. Studien belyser skolan som en vardaglig miljö där barn är i majoritet och vuxna i minoritet; en social miljö där barn har betydligt fler relationer och intensivare umgänge med varandra än med vuxna. Att skolan i social bemärkelse är barncentrerad innebär att det där framförallt är barn som formar varandra än att vuxna formar barn. Studien bygger på ett längre fältarbete bland barn i en mellanstadieklass i en muslimsk friskola.

Åsa Aretun (2007) *Barns "växa vilt" och vuxnas vilja att forma: Formell och informell socialisation i en muslimsk skola*. Avhandling vid Institutionen för Tema, Tema barn, Linköpings universitet

Sharon Todd är professor vid Lärarhögskolan i Stockholm, avdelningen för Samhälle, kultur och lärande.

egen frihet som en nation blir till en nation, inte genom några nostalgiska idéer om vad en nation har varit och hur individer behöver leva upp till det. Enligt Kristeva skulle ett sådant aktivt engagemang

inte endast tillåta alla medlemmar i samhället att delta utan också uppmärksamma betydelsen av olikheter mellan könen och andra former av olikhet som viktiga faktorer när det gäller att skapa en förnyad demokratisk nation.

Vad detta pekar på är ett sätt att 'omtänka' kvinnors plats generellt, och muslimska kvinnor och flickor speciellt, som aktiva deltagare i detta pågående projekt med att definiera sin egen frihet i att bygga en demokratisk nation. Hur kan en sådan uppfattning, genom att betona aktivt engagemang och genom att uppmärksamma skillnader relaterade till religion och kön, hjälpa till att konstruera ett nytt sätt för tillhörighet och samhällelig identitet för muslimska flickor? Vad skall skolans roll vara i en sådan process?

(forts. från sid. 1)

som baseras på kön (vilket i sin tur ofta grundas på uppfattningen att muslimska religiösa praktiker i sig själva är djupt problematiska för kvinnor). 'Nation' används för att försvara jämställdhet mellan könen. Detta är djupt problematiskt med tanke på att - som Nira Yuval-Davis hävdar i sin bok *Gender and Nation* - kvinnor ofta i diskurser om nation har behandlats som agenter för biologisk reproduktion eller som bärare av traditionen. Kvinnor har inte historiskt sett uppfattats som jämbördiga deltagare i nationsbyggena. Den fråga som därför hamnar i förgrunden är: Finns det ett sätt att tänka om nation som undviker de negativa aspekter som 'nation' tenderar att ha för kvinnor och flickor, och speciellt dem som kommer från religiösa minoriteter?

Det är genom medborgarnas pågående aktiva engagemang i att definiera deras egen frihet som en nation blir till en nation, inte genom några nostalgiska idéer om vad en nation har varit och hur individer behöver leva upp till det.

Filosofen Julia Kristeva skiljer mellan nation och nationalism (i hennes bok *Nations Without Nationalism*) och drar några slutsatser om möjligheten för att bygga nationer på basen av frågan om skillnad som ytterst väsentlig för demokratins framtid i Europa. Hon betonar att begreppet nation måste användas på ett sådant sätt att den inte blir beroende av att utesluta andra, som är så vanligt vid hänvisningar till nationalism. Enligt Kristevas synpunkt måste vi se begreppet nation i termer av en tillfällig konstellation - inom vilken frågan om det gemensamma goda konstant hålls vid liv. Det är genom medborgarnas pågående aktiva engagemang i att definiera deras

Könsskillnad, samhällelig identitet och utbildning

För att besvara dessa frågor erbjuder den feministiska filosofen Luce Irigaray några idéer om hur det är möjligt att inkorporera könsskillnad i våra idéer om samhällelig identitet. Hon argumenterar i sin bok, *Democracy Begins Between Two*, att civila rättigheter behöver baseras på de faktiska och olika behov som kvinnor har i vårt samhälle. Även om Irigaray ser könsskillnader som det som skär genom alla former av skillnader i samhället, så är hon också sympatiskt inställd till hur religiösa praktiker inte enbart symboliserar könsskillnad, utan

också erbjuder alternativa sätt att vara i samhället och som tillåter kvinnor att utmana deras tilldelade plats i samhället. Det innebär att slöjan som en symbol för religiös skillnad inte enbart stör det tysta kristna ordnandet av sekulära samhällen, utan kan erbjuda verkliga möjligheter för att lägga om ritningarna för det samhället.

Genom att avlägsna sig från idén om den abstrakta individen som utgör grunden för liberala rättigheter, demokrati och nation, så försöker Irigaray förstå medborgarskap som framväxt ur förkroppsligade män och kvinnor. Så som religiösa praktiker klargör, så är behoven, plikterna och skyldigheterna fundamentalt olika för män och kvinnor. På så sätt kan man säga att religiösa uttrycksformer är könade. Denna poäng har konsekvenser, tror jag, speciellt för muslimska flickor och kvinnor, därför att den visar, att vad som står på spel när det gäller bärande av hijab, niqab och andra former av slöja till skolan inte endast har att göra med religion i sig självt utan också är intimt förknippat med förkroppsligade feminina uttrycksformer.

Genom att uppmärksamma denna dubbelhet handlar en utbildning för medborgarskap inte om att låta mäns och kvinnors erfarenheter falla samman till en och samma berättelse om nation oavsett om det är i namn av jämlikhet, gemensamt ursprung eller gemensam kultur. Istället föreslår både Irigaray och Kristevas i sina arbeten att skolan kan vara platsen som söker föra fram en transnationell verklighet, där flickor som bär huvudduk inte döms i enlighet med patriarkala föreställningar om jämlikhet och antireligiösa föreställningar om kvinnors brist på handlingsutrymme inom Islam. Snarare är poängen mycket mer radikal: den kräver av oss att betrakta samhälleliga institutioner såsom skolor som engagerade i praktiker som lyfter fram flickors och kvinnors rättighet att själva definiera vilka föreställningar och praktiker som gagnar deras frihet.

Att skapa skolor som är öppna för omformandet av identiteter skulle betyda, varken mer eller mindre, att erbjuda en form av gästfrihet. Med gästfrihet menar jag att främja en praktik som tillåter olika former av religiösa uttryck (som är könade till sin natur) att uppstå som en möjlig förutsättning för demokrati, bortom trångsynt nationalism. En sådan gästvänlighet involverar skolorna i en pågående aktivitet av att re-konstituera nation, och inte endast oreflekterat

reproducera dess idéer. Det kräver att uttryck för könsskillnader och religiösa skillnader inte uppfattas som ett hot eller utmaning för nationella värderingar, utan som uttryck för en individs rättigheter att definiera sin egen frihet i strävan att

också artikulera en känsla av tillhörighet för alla.

Denna artikel är möjliggjord genom projektet "Kön och kosmopolitisk etik: En feministisk undersökning av mänskliga rättigheter och interkulturella frågor i ut-

bildning" finansierat av Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté. Jag vill också tacka Carl Anders Säfström för hans insiktsfulla översättning.

Sharon Todd

Att undvika religionsstympning i skolan – om att se bortom styrdokumentens gränser (1)

Lovisa Bergdahl

Lovisa Bergdahl är doktorand i pedagogik vid Lärarhögskolan i Stockholm och skriver en avhandling om nya sätt att se på spänningarna mellan religion och demokrati i utbildning. Hon arbetar inom Vetenskapsrådets projekt Gendering the Cosmopolitan Ethic med Sharon Todd som vetenskaplig ledare. (lovisa.bergdahl@lhs.se)

De senaste åren, kanske särskilt efter den 11 september 2001, har religion åter hamnat i hetluften. Den religiösa tillhörighetens betydelse för politisk deltagande diskuteras livligt och det förfaller vara svårt för sekulära samhällen i väst att förstå exempelvis Islam, som i stort inte har accepterat en västerländsk syn på religion. Det betyder inte att det inte finns olika syn inom Islam när det gäller dessa frågor men det betyder att närvaron av Islam tycks bringa i dagen en annan syn på religion än den moderna religionsuppfattning som råder i väst. Inte minst inom utbildning har detta blivit tydligt, vilket resulterat i olika lagar kring bärandet av slöja i flera europeiska länder.

Denna text försöker problematisera en modernistisk religionsuppfattning - en uppfattning som ser religion som en privat, inre upplevelse/erfarenhet. Detta görs i tre steg. Först, genom att visa hur den definition av religion som de svenska läroplanerna och europeiska policydokument om utbildning lutar sig mot är en produkt av ett specifikt historiskt skeende.(2) Eftersom dessa skrivelser också betonar att religion och politik är, och även bör vara, två tydligt separerade storheter, försöker den andra delen av uppsatsen läsa muslimska flickors bärande av slöja genom Hannah Arendts uppfattning om det politiska. Poängen är att problematisera en strikt uppdelning mellan det offentliga och det privata och visa hur bärandet av slöja snarare kan förstås som politiskt deltagande i det offentliga rummet än som det avståndstagande det nu tycks tolkas som. Den sista delen av texten försöker adressera utbildningsinstitutionernas roll i denna diskussion genom att fråga hur religionskunskapsämnet, men också skolan som helhet, ska kunna undvika religionsstympning - något den gör sig skyldig

till, menar jag, om den förpassar sådant som i ett sekulärt samhälle anses religiöst avvikande till den privata sfären.

En historiskt betingad religionsdefinition

Den moderna uppfattningen om religion har sina rötter i sextonhundratalet. Då bröts inflytandet från den Romerska enhetskyrkan och europeiska furstendömen slets sönder av konfessionella strider (Asad, 1993). I denna situation var talet om 'naturlig religion' en lösning eftersom det flyttade 'religionens kärna' från kyrkan och dess gemenskap till människans inre. Detta var ett enkelt sätt av lugna stridigheterna. Reformationens liberala protestantism, med fokus på den verbaliserade, inre, 'sanna tron' passade väl in i denna process, vilket ytterligare hjälpte till att förstärka separationen mellan lära och liv. Religion blev en universell mänsklig erfarenhet utan relation till konkreta offentlig praktiker och resultatet blev en reduktion - religion förknippades med en viss religiös känsla eller en viss uppsättning dogmer (Rasmussen, 2005:20). Detta är fortfar-

ande tydligt, inte minst i vardagstalet då kristna oftare beskriver sig själva som 'troende' medan både judar och muslimer ser sig som 'praktiserande'. Poängen med ovanstående tillbakablick är att visa hur samtidens uppfattning om religion inte är en beskrivning av en objektiv och oföränderlig samhällsordning utan framsprungen ur en specifik historisk kontext och därmed föränderlig. Vi påminns således om att det sätt på vilket samhället är konstruerat kanske inte är, och kanske inte heller bör vara, detsamma som hur samhället kan vara konstruerat.

Slöjdebattens politiska karaktär

För Hannah Arendt (1958/1998) är det politiska något som uppstår då människor agerar tillsammans i ord och handling (198). Grekiskans *polis* är således inte ett fysiskt rum utan uppstår mellan människor som lever tillsammans för detta syfte - att tala och handla tillsammans. Att leva enbart i det privata innebär således att bli berövad något

(forts. sid. 6)

(forts. från sid 5)

djupt mänskligt (58). Frågan är hur man kan förstå bärandet av slöja i ljuset av detta? Är det rimligt att tänka att muslimska flickor bärande slöja tar del i det demokratiska livet, och således agerar politiskt, när de deltar i det offentliga rummet i tal och handling? Eller, är det mer rimligt att tänka att bruket av slöja är ett sätt att ta avstånd från det politiska/offentliga livet? I den brittiska debatten var det just som ett avståndstagande flera framstående politiker tolkade bruket av slöjan – alltså som en 'medveten och självexkluderande handling' (Bryan Appleyard, 2006).

Jag vill helt kort stanna upp inför detta uttryck eftersom jag finner det tvetydigt. Uttrycket signalerar dels att kvinnan vill bära slöja och eftersom det inte är en

den moderna syn som dominerar i dagens skola är inte bara att den reducerar religion till summan av en viss kultur, en viss känsla eller vissa moraliska uppfattningar. Den döljer också det faktum att många av samhällets medborgare inte skriver under på den strikta uppdelning mellan offentligt och privat som västvärlden vill vidmakthålla

accepterad praxis i det offentliga måste hon ta konsekvenserna av vad denna handling gör med henne, dvs. att den ställer henne utanför det politiska livet. Å andra sidan rymmer uttrycket ett tvivel på just samma sak dvs, att slöjan inte bärs frivilligt och att den muslimska kvinnan är ett offer för förtryck. De röster som kommer till uttryck illustrerar tydligt denna paradox – den muslimska kvinnan är både en symbol för förtryck (från vilket hon behöver räddas) och ett hot (hon representerar en fundamentalistisk syn på religion). Givet det som sagts ovan, att samhällets ordning *inte är oföränderlig* utan en konsekvens av vissa historiska skeenden, ställer oss debatten om slöjan inför en fråga. Frågan är om (och i så fall hur) de medborgare som vill definiera sitt deltagande i det offentliga och politiska livet *annorlunda* än vad ett liberalt och sekulära samhälle ger vid handen, ges den möjligheten? Alltså, om slöjan är meningslös i det privata rummet (den bärs bara i undantagsfall i hemmet, förutom i främmande mäns närvaro) och om den samtidigt utgör möjligheten för dessa kvinnor att i tal och handling delta i det offentliga livet, vad görs då med dessa kvinnor, om slöjan betraktas som en symbol för avståndstagande och de förpassas till det privata rummet? Avsikten med den här texten är att argumentera för att bärandet av slöjan istället kan,

och eventuellt bör, ses som ett *medvetet sätt att delta i det offentliga livet*, och att bärandet av slöja därmed är en politisk handling. Om den liberala demokratin ser gränsdragningen mellan det privata och det offentliga som en nödvändig gränsdragning för demokratiska livet kan bärandet av slöja ses just som en sådan handling - låt vara att den gräns som dras är en annan gräns än vad den sekulära, liberala staten anser önskvärd.

Att undvika religionsstypning

Om religiös tillhörighet inte är en privat, inre erfarenhet, om den inte ens är en inre erfarenhet som söker externa uttryck i form av deltagande i en församling, mosque eller synagoga utan *om religiös är något man blir genom deltagande i konkreta praktiker* vad betyder det för

hur vi ser på relationen mellan religion och politik? Om lära och liv inte kan skiljas åt, hur kan utbildningsinstitutionerna öppna upp för en förståelse av religion som inte heller skiljer dessa åt? Problemen med den moderna syn som dominerar i dagens skola är inte bara att den reducerar religion till summan av en viss kultur, en viss känsla eller vissa moraliska uppfattningar. Den döljer också det faktum att många av samhällets medborgare inte skriver under på den strikta uppdelning mellan offentligt och privat som västvärlden vill vidmakthålla och att många av religionernas dogmer och värderingar inte är kompatibla med liberal demokrati. Kort sagt, om sådant som inte är kompatibelt med den rådande ideologin fortlöpande sätts inom parentes i det liberala samhället kan utbildningsinstitutionerna hamna i en situation där det vi kallar demokrati förefaller våldsam, imperialistisk och därmed icke önskvärd (Wright, 2004:192).

För att förhindra att det demokratiska samhället begränsar vad det får innebära att vara religiös i dagens skola är det både brådskande och angeläget att lärare och skolpersonal kan se bortom styrdokumentens gränser. Frågan kvarstår och kräver en hel del arbete: hur kan skolan bli en plats där människors religiösa tillhörighet får komma till uttryck på sina

egna villkor, både i lära och liv? Den här texten har försökt belysa några aspekter av den frågan.

- 1) Föreliggande text är en mycket nedkortad version av det paper, Public Education Private Religion – on redefining borders in religious education, som presenterades på konferensen 'Religion on the Borders', Södertörns Högskola den 19-22 april 2007.
- 2) Den som är intresserad av den exakta ordalydelsen i dessa dokument hänvisas till det ursprungliga papret. Av utrymmesskäl är alla sådana utdrag bortplockade här.

Referenser:

- Appleyard, Bryan (2006) The Sunday Times, Oct 22 2006 (ref. till MP Jack Straw)
- Arendt, Hannah (1958/1998). The Human Condition. Chicago: The University of Chicago Press.
- Asad, Talal (1993). Genealogies of Religion. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Rasmusson, Arne. 'Vem vill ha ett mångkulturellt samhälle?' Föreningen Lärare i religionskunskap. Årsbok 2005, årgång 37.
- Wright, Andrew. (2004). Religion, Education and Post-modernity. London: Routledge-Falmer.

Lovisa Bergdahl

Nyutkommen litteratur

Religious Education in Europe. Situation and current trends in schools, edited by Elza Kuyk, Roger Jensen, David Lankshear, Elisabeth Löh Mann and Peter Schreiner, iko & ICCS: Oslo. 24,50 euro, 5 copies (90 euro). The book is now for sale through the ICCS webpage or send your order to: ordre@iko.no.

Mikkola, Teija & Niemelä, Kati & Pettersson, Juha (2007) *The Questioning Mind. Faith and values of the new generation* (Tampere: Church Research Institute).

Jeff Astley, Leslie J. Francis and Mandy Robbins (eds, 2007) *Peace or Violence: The Ends of Religion and Education?* (University of Wales Press, Cardiff) (Material from ISREV conferences at Philadelphia and Jerusalem).

Jackson, R. Miedema, S. Weisse, W. & Willaime, J.-P. (Eds. 2007) *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*, Münster, Waxmann)

Helene Egnell är präst Svenska kyrkan och teol.dr i missionsvetenskap

Marginalitet framstår som ett centralt begrepp ur flera aspekter när det gäller feminism och religionsdialog. I mitt material ses det främst som en tillgång, men jag vill här reflektera kring i vilken mån marginalitet är en tillgång i dialogen, som öppnar nya perspektiv, och i vilken mån det finns en risk att feministiska perspektiv förblir marginaliserade, och att man låser fast kvinnor i positionen som marginaliserade genom att för starkt betona marginaliteten.

Det empiriska underlaget för min avhandling utgörs av dels en fallstudie, ett indiskt dialogprojekt, *Women's Interfaith Journey*, där jag intervjuat deltagare och har tagit del av skriftlig dokumentation; dels av dokumentation från ett antal internationella och regionala asiatiska religionsdialogkonferenser för kvinnor. Det som utmärker de här konferenserna är att man medvetet har arbetat med en metodik för att bygga relationer, som gör att man förmår hantera konflikter på ett konstruktivt sätt.

När kvinnor möts till religionsdialog just som kvinnor, är det deras marginalisering i de religiösa traditionerna som är i fokus, och den mötesplats där ett gemensamt "vi" skapas. De möts i den gemensamma erfarenheten att vara "den Andra", att inte ha haft vare sig problemformuleringsprivilegiet eller tolkningsföreträdet inom sin religiösa tradition.

Det är också utmärkande för kvinnokonferenserna att marginaliserade religiösa traditioner, som ursprungs-

Marginalitet som tillgång och problem i feministiska dialogprojekt

Helene Egnell

Jag vill i den här artikeln lyfta fram ett centralt tema ur min doktorsavhandling *Other Voices: A Study of Christian Feminist Approaches to Religious Plurality East and West* (Egnell, 2005), nämligen marginalitet.

folkens religioner och Wicca – alltså den nyhedniska häxrörelsen – finns med som jämbördiga dialogpartners.

Den lilla traditionen

En annan aspekt av marginalitet är att kvinnor står som traditionsbärare i det som kallas den "lilla traditionen", de religiösa traditioner som ur "den stora traditionens" perspektiv är marginella. Det är tron som livstolkning i vardagen, som är i fokus när kvinnor möts i religionsdialog snarare än religiösa trossatser. Vi kan säga att kvinnors dialog har den "lilla traditionen" som utgångspunkt snarare än de officiella versionerna av religiösa traditioner.

Och slutligen är kvinnors dialogprojekt som sådana marginaliserade på den större religionsdialogscenen. Den stora och mycket framgångsrika konsultation kring kvinnor och religionsdialog som Kyrkornas Världsråd ordnade 1988 har totalt försvunnit ur dialogenhetens historieskrivning. Den finns inte nämnd på KV:s hemsida i uppräknningen av "major interfaith events", och ingen rapport publicerades från konferensen. Trots att det finns och har funnits många projekt kring kvinnor och religionsdialog, tillfälliga eller mera långvariga, så finns de inte kvar i det kollektiva medvetandet, utan alla som kallar till en kvinnodialogkonferens gör det som om det vore första gången i historien – de lärdomar som tidigare konferenser gett tas alltså inte tillvara, vare sig i dialogarbete generellt, eller i det specifika kvinnosammanhanget.

Ett medvetet perspektiv

Marginalitet och marginalisering är alltså ett empiriskt faktum i kvinnodialogsammanhang. Men det finns också en tanke om att "marginalen är en bra plats för dialog". "There is a readiness to dialogue, to 'reach over to talk with one another' among women who are already at the margins of their traditions. The reach is not so far. The investment in centrist positions is not so great" skrev Diana

Eck i sina reflektioner över Kyrkornas världsråds konferens 1988, som hon hade varit moderator för. (Eck, s 20)

Det handlar alltså om ett medvetet valt perspektiv. Det finns en ideologisk, befrielseologisk färgad ansats i det medvetna valet av det marginaliserade perspektivet: Att ge utrymme åt marginaliserade röster generellt, inte bara kvinnors, ses som ett etiskt mandat.

En av deltagarna i the Women's Interfaith journey sade att det finns en nyckelfråga, "a key issue", i varje samhälle, som religionsdialogen måste brottas med. I fallet Indien menade hon att nyckelfrågan var kastväsendet. Religionsdialog mellan högkastiga indier av olika tro var meningslös, menade deltagarna i det här projektet. Dialogen måste alltså utgå från de förtrycktas perspektiv.

När Diana Eck talar om att marginalen är en bra plats för dialog, där det inte är så långt att sträcka sig över, där investeringen i centrala positioner inte är så stor, så får jag en bild av de olika religiösa traditionerna som länder, där huvudstaden utgörs av den stora traditionens skrifter, dogmer och liturgier, befolkade av dem som bevarar dem, och gränstrakterna motsvarar den lilla traditionen, befolkade av dess upprätthållare. I gränstrakter har människor på ömse sidor om gränsen ofta mer gemensamt med varandra än med dem i huvudstaden i det egna landet. Dialekter blandas och blir likartade. Alla möjliga former av mer eller mindre lagligt utbyte sker över gränsen.

Dynamiska gränstrakter

I nyare kulturteori framhåller man just gränstrakterna mellan kulturer som dynamiska platser där nyskapande sker genom utbyte. Den gamla synen på kulturer som odelbara helheter, som inte kan inkorporera främmande element, har ersatts av en syn på kulturer som flytande och stadda i ständig förändring, just genom de kulturmöten som sker vid

(forts. sid. 8)

(forts. från föreg. sida)

kulturens gränser. En kultur är ett fokus för engagemang och tolkningsdebatt snarare än för enhet och konsensus. Den amerikanska teologen Kathryn Tanner har tillämpat detta synsätt på religionens område. Även religionerna skapas ständigt genom att ta upp element från varandra, eller från det omgivande samhället. Kristen identitet är inte statisk och enhetlig utan relationell, säger Kathryn Tanner, den skapas av detta utbyte vid gränserna. (Tanner 1999)

Förändring är ett ord som är positivt laddat i feministisk reflektion liksom i den dialogpraxis som jag har studerat. Diana Eck talar om "change as normative" – de kvinnor hon mötte på konferensen uppfattade att religiösa traditioner är stadda i förändring, att detta är något gott, och att de medvetet arbetade för en förändring av traditionen som skulle öppna för kvinnors fulla delaktighet.

Om kvinnors religionsdialog försiggår i religionens gränstrakter, där den "lilla traditionen" är i fokus, där man är medveten om förändringsprocesser och villig att ta in och pröva element från andra traditioner, eller från feministisk teori, skulle den alltså kunna bli speciellt dynamisk, och fånga upp det nyskapande och föränderliga i dialogen. Den skulle inte sitta isolerad innanför huvudstadens befästa murar

Kan marginalen bli centrum?

Men är det bra att tala om marginalitet, eller är det ett begrepp som bara håller

kvar de marginaliserade i marginalen? Ett sätt att klassificera människor så att deras andra egenskaper försvinner? Att privilegiera det marginaliserade perspektivet är en form av ståndpunktsepietologi som har ifrågasatts kraftigt av feministiska teoretiker. Inte minst ur postmodernt perspektiv har man ifrågasatt tanken om ett enda centrum där makten är koncentrerad. Verkligheten är mer komplicerad än så, det finns olika maktstrukturer som är byggda på ekonomi, geografi, ras och kön, som korsar varandra.

Man måste också ställa frågan om de kvinnor som kommer till tals i mitt material verkligen kan kallas marginaliserade. De har akademisk utbildning, en del är ämbetsbärare i sina trostraditioner, de har möjlighet att resa på internationella konferenser.

Och till slut: kan man äta kakan och ha den kvar? Kan kvinnor välja det marginaliserade perspektivet samtidigt som vi kräver en plats i centrum?

Det här är invändningar som är värda att tas på allvar, men jag vill ändå lansera tanken att marginalen i någon mening kan bli centrum.

Det handlar inte om någon romantisering, att det marginaliserade perspektivet skulle vara rättare, sannare eller godare än andra perspektiv. Men vi kan göra ett val på etiska grunder: för att bli hört måste det marginaliserade perspektivet privilegieras.

Vidare är det sant att vissa kvinnor är mer marginaliserade än andra, och att det finns överlappande maktstrukturer, där du kan befinna dig i centrum i din egenskap av vit västerlänning, men i marginalen i din egenskap av kvinna. De här motsättningarna har varit tydliga i de konferenser jag har studerat, där Tredje världens kvinnor varit noga med att påpeka dessa obalanser. Men alla kvinnor har erfarenheter av marginalisering, och man kan välja att ta de erfarenheter som utgångspunkt, och solidarisera sig med andra, och mera, marginaliserade.

Men min huvudpoäng är att marginalen är en dynamisk plats, den plats där enligt kulturteoretikerna förändring och nyskapande sker. Det är där religionsdialogen behöver befinna sig om den ska bli relevant. Kan marginalen bli centrum, dvs erkännas som den plats där dialogen bör äga rum? En förutsättning för det är att kvinnors erfarenhet av religionsdialog tas på allvar, och att det sker en djupare reflektion över dessa erfarenheter med hjälp av de verktyg som feministisk teologi tillhandahåller.

Helene Egnell

Referenser

Helene Egnell (2005) *Other Voices. A Study of Christian Feminist Approaches to Religious Plurality East and West*. Studia Missionalia Svecana C.

Eck, Diana L.: "Moderator's Report" in *Current Dialogue* No. 16..

Tanner, Kathryn (1999) *Theories of Culture. A New Agenda for Theology*. Minneapolis: Augsburg Fortress Press.

Cogito ergo sum - jag tänker alltså är jag

Kognitionsforskning – en ny och viktig vetenskap

Nils-Åke Tidman

René Descartes satt på Stockholms slott och frös - hitkallad från varma Frankrike av drottning Christina - när han formulerade sin berömda sents som satte punkt för den spekulativa filosofins brottnings med frågan huruvida vi människor verkligen finns eller om hela vårt liv är en illusion, en dröm.

I vår tid får Descartes ord ny aktualitet av kognitionsforskningen som växer mycket snabbt i omfattning och inflytande. Denna vetenskap om människans tänkande har sitt ursprung i en teknisk landvinning. I början av 1990-talet utvecklades datortomografin. Med magnetkamera kan man sedan dess utföra skiktröntgen av levande människors hjärnor. Först och främst har detta gjort det möjligt att upptäcka olika hjärnskadorna med

större precision än tidigare och att behandla dem mer framgångsrikt där det är möjligt.

Forskning ger ny kunskap om människan

Datortomografin kan också användas i forskningssyfte för att skapa ny kunskap om hur den mänskliga hjärnan fungerar, vad som händer när vi tänker. Ändå är man

Nils-Åke Tidman är lärare, läroboksförfattare med erfarenhet som rektor och redaktör, sedan många år engagerad i religionslärares förening, FLR.

bara i "portgången" till ny kunskap om människan.

Kognitionsvetenskapen och datortomografin kan inte läsa tankar hos den enskilde. Och väl är väl det! En god gissning är att det aldrig kommer att bli möjligt att dechiffrera den enskildes tankevärld. Magnetkameran kan däremot mäta värme

(forts. sid 9)

och blodgenomströmning i olika delar av hjärnan. Det ger nya och fantastiska möjligheter att se vilka områden i hjärnan som aktiveras när en person utsätts för vissa stimuli. Exempelvis har man funnit att samma områden som aktiveras när du lyssnar på vacker musik också blir aktiva när du tänker på en person som du tycker mycket om. Kärlek och musik hör ihop. Det visse vi väl redan, men nu vet vi det med fysiologisk säkerhet!

Sedan några år utkommer en strid ström av böcker som på olika sätt tar sin utgångspunkt i kognitionsforskningen. Det finns alla anledning att vara kritisk, särskilt när författarna ogenerat beskriver politiska visioner utifrån vad de anser sig veta om människans hjärna. Kunskapen är alltför bräcklig och människolivet alltför mångfacetterat för några som helst slutsatser i den riktningen utifrån magnetkamerans resultat.

Som pedagog och psykolog och inte minst som religionspedagog finns det däremot anledning att se konsekvenser av kognitionsforskningens upptäckter.

Den meningssökande människan

Det finns en föreställning om att kognitionsforskning skulle vara en kyligt distanserad vetenskap som bara beskriver tankemönster "utifrån". Jag tror vi får skylla detta på Skinner och de tidiga behavioristerna som menade att det endast fanns beteenden som man kunde beskriva, frammana och förstärka eller släcka ut. Den svarta lådan – Skinner-boxen- som är en bild av människans inre liv, var tom. Nutida kognitionsforskning har ett mycket bredare och mer förtroendeingivande anslag. Man måste se känslor-tankar-beteenden som system som hänger ihop, där varje del är lika viktig. Språket ger exempel på denna rikedom och bredd. Språkliga meddelanden kan ha många olika syften, att överföra känslor, att förmedla tankeinnehåll och att påverka andras handlingar. Oftast finns alla tre aspekter med i olika hög grad. Och lådan är verkligen inte tom! Evolutionen har gett människan en rik inre värld, enligt kognitionsforskningen.

Det finns flera framstående svenska kognitionsforskare vars böcker är väl värda att läsa. En av dem är Peter Gärdenfors, professor i kognitionsvetenskap i Lund. Sin senaste bok kallar han *Den meningssökande människan*. Gärdenfors introducerar läsaren framför allt i forskning som kartlägger vilka de avgörande skillnaderna mellan djurens och människans sätt att tänka är. Sedan genforskningsgenombrott finns det en ofta förekommande tendens att beskriva människor och djur som väldigt lika varandra eftersom vi till över 90 % har samma genuppsättning.

Gärdenfors går andra vägen. Han visar att det i flera avseenden finns stora skillnader i människors och djurs kognitiva system. Den mest avgörande skillnaden är att människan kan bygga upp "inre världar", föreställa sig alternativ till den verklighet som råder nu. Nära sammankopplat med den egenskapen är människans språkförmåga och tidsmedvetande, också de exklusivt mänskliga egenskaper. Men den kognitiva drift som Gärdenfors särskilt lyfter fram som något särskiljande för människan är kausaldriften, viljan att förstå sammanhang och uppleva mening i händelseförlopp. Det är framförallt den tendensen som formar människans kognitiva värld och gör att den blir kvalitativt väldigt annorlunda jämförd med djurens. Några citat ur Gärdenfors bok tydliggör betydelsen av "inre värld" och "kausaldrift".

"Djuren har ingen föreställning om framtiden – de följer bara sina drifter."

"Djur kan vara dödsförskräckta, men det är med stor säkerhet bara människan som har ett dödsmedvetande."

"Ett dödsmedvetande förutsätter inte bara att man är medveten om att man själv har ett medvetande, utan också att man inser att detta medvetande en gång kommer att ta slut. En stor del av våra religiösa föreställningar härrör ut brottningen med denna insikt."

"Homo sapiens är därför ensam om att fråga om meningen med livet"

Plats för transcendens

Om det ska vara meningsfullt att tala om religionspedagogik måste man fråga sig vad som är dess särart i förhållande till pedagogik som arbetar med inläring inom andra livsområden som historia, idrott etc. Vad är centralt i religionspedagogiskt arbete och forskning? Som jag ser det är religionspedagogik motiverad främst om den arbetar med frågan om hur en transcendent erfarenhet och verklighet kan förmedlas i undervisning. Även i icke-konfessionell undervisning måste det vara centralt att ge en inlevelsefull föreställning om

de mänskliga upplevelser som fenomenet religion bygger på.

Kognitionsforskningen ger stöd till den uppgiften på flera sätt. Viktigast är kanske att den lyfter fram den grundläggande mänskliga driften att söka mening – också en mening som övergår den personliga döden. Det mänskliga tänkandet har en stark tendens att vilja gå från det enskilda fallet till att se ett mönster, att sätta in delar i ett större sammanhang. Man kan säga att för människan pekar varje enskilt fenomen utöver sig själv mot ett större sammanhang. Om du inte förstår enskilda händelser beror det ofta på att det raster du lägger på för att tolka dem är för litet. Så sker utvecklingen av tänkande, förståelse och kunskap inte kontinuerligt utan ryckvis i stora steg, som om människan når upp till nya platåer med ny utsikt och förståelse av sammanhang. Kognitionsforskningen lämnar alltså plats för ett transcendent perspektiv som något djupt mänskligt, att hitta ett yttersta sammanhang som kan förklara alla enskildheter och ge dem rätt plats och betydelse.

Det är viktigt att religionspedagoger i sin praktiska verksamhet inte täpper till den öppna horisonten hos barn och ungdomar med alltför snabba och tvärsäkra svar på deras frågor. Att istället utveckla frågorna och känslan av förundran är väsentligare, att lära barn och ungdomar en attityd som innebär att ha dörren öppen för större perspektiv och en större verklighet. Visa att vi alla människor delar dessa frågor som en gemensam erfarenhet. Ett utmärkt exempel på denna pedagogik finns i berättelsen om den unge Samuel i templet i Jerusalem. Han får inte en skopa lärdom som svar på sin fråga om den andra verkligheten som han har erfarit. Istället uppmanas han att stanna kvar, vara öppen och lyssna.

Sharing – att *dela och delta* – är ett centralt begrepp i Thomas Groomes religionspedagogiska tänkande. Det passar väl

Kunskapens möjligheter och gränser. Konst från Landgoed de Horst, NL. Foto: Rune Larsson

in i kognitionsforskningens betoning av den meningssökande människan. En god pedagogik är att dela och delta i varandras meningssökande istället för att föreskriva och undervisa från en förment högre position. Det är ändå så att vi alla är människor och därmed underkastade samma drift att finna förklaringar och mening. Det är en process utan slut. Därför kan ingen tala om "hur det egentligen är".

En kontextuell och livsvärldsorienterad religionspedagogik

Hur kan kognitionsforskningens resultat sammanföras med en kontextuell och livsvärldsorienterad religionspedagogik av den typ som Hans-Günter Heimbrock har utvecklat. Det är ett spännande perspektiv. En utgångspunkt för den pedagogiska verksamheten är då att fråga sig var och hur människor i närmiljön kan få upplevelser av mening och transcendens, vilka deras heliga platser är. En tysk religionspedagog som jag träffade för några år sedan arbetade på ett sådant sätt. Han lät eleverna i den multireligiösa skolmiljö han undervisade i, beskriva platser i närområdet som var heliga för dem. Eleverna åkte sedan och besökte varandras heliga platser.

Det kunde vara en kyrka, en moské, ett högt berg eller en idrottsstadion. På så sätt skapade han en förståelse för vad religion handlar om – den gemensamma driften efter mening och sammanhang – men också en ökad förståelse av olikheter i tradition och uttryck mellan elever från olika livsvärldar.

Kognitionsforskningen lär oss också att språket särskilt för små barn och i nära relationer huvudsakligen förmedlar känslor. Just längtan att förstå och finna mening är det som behöver odlas. Denna längtan utgör kanske det mest genuint mänskliga hos oss. Albert Camus skrev: "En människas tanke är framförallt hennes längtan". Camus kom från Nordafrika liksom kyrkofadern Augustinus som han studerade mycket ingående. Säkert hade han Augustinus ord om gudslängtan i gott minne: "Mitt hjärta är oroligt tills det finner ro hos Dig".

Om att förstå varandras "inre världar"

Begreppet "inre värld" i kognitionsforskningen har mycket att ge till religionspedagogisk verksamhet och reflektion.

Vi människor kan förstå varandras "inre världar", vi kan förstå vad som gör någon glad och vad som skadar, vad någon längtar efter och vad någon vill oss. Om man börjar reflektera kring komplexiteten i den förmågan, häpnar man. Det är en stor sak att vara människa. Begreppet "inre värld" har djup relevans för undervisning och samtal om etik och medmänsklighet.

I religionerna finns många exempel på att vi människor också kan utveckla en gemensam inre värld genom att ta del av de religiösa traditionerna i heliga texter, sånger och böner. Det är en religionspedagogisk uppgift att reflektera kring hur det kan ske utan att det transcendent perspektivet går förlorat.

Referenser och litteraturtips:

Peter Gärdenfors (2006) *Den meningssökande människan* (Natur och Kultur, Stockholm).

Hans-Günter Heimbrock (2004) *Livsfrågor – Religion – Livsvärld. Bidrag till en kontextuell religionsdidaktik ur ett tyskt perspektiv* (RPI, Uppsala-Lomma)

Thomas H. Groome (1999) *The Way of Shared Praxis. An Approach to Religious Education* (RPI, Uppsala-Lomma)

Konferenser som kommer

2007

11-12 oktober Nfred inbjuder till seminarium i Göteborg. På schemat står bl.a. frågan om forskningsfronten inom ämnet religionskunskap och lärande samt Samråd kring dagens lärarutbildningen i Sverige.

19-21 oktober "Spelar teologi någon roll idag?" Bibliodramakonferens & Symposium. Utbildningscentrum Lidingö. Medverkande från Sverige, Tyskland och England för ett reflekterande och kreativt möte under symposiet. Information genom Lotta Geisler 08-636 23 00/43.

2-4 november håller de amerikanska religionspedagogerna, REA/APRRE. Tema: Cultural that Matters: Intercultural Explorations in Religious Education. Gästföreläsare: Dale P. Andrews, the faculty of Boston University, Diane L. Moore, Professor of the Practice in Religious Studies and Education and Director of the Program in Religion and Secondary Education. För mer information: www.religiouseducation.net

2008

20-24 januari hålls the 8th International Conference on Children's Spiritual-

ity. Tema: "The Role of Spirituality in Education and Health: Finding connect-edness to promote health and well-being amongst children and adolescents". Info: www.acu.edu.au/ACU_National/Conferences/2008_childrens_spirituality

13 mars inbjuder RPI till ett seminarium om Kyrkans undervisning i ett ekumeniskt perspektiv.

Samma dag kl. 15.00 hålls RPI:s årsstämma med ombud från medlemmarna.

27 juli – 1 augusti håller ISREV, det världsvida forskarnätet för religionspedagogik, sin konferens i Ankara, Turkiet. Tema: Religious Education and the Theology of Religions: The Relationship between the Self-understanding of Religion and Religious Education Today. Mer information: www.isrev.org

2009

Nästa nordiska forskarkonferens för religionspedagoger och religionsdidaktiker hålls i Umeå. Förberedelser för konferensens tid, tema och annat pågår. Ansvarig för lokalkommitten är Karin Sporre. Håll ögonen öppna för information.

Lästips – Litteratur

Heimbrock, Hans-Günter (2004) *Religionsunterricht im Kontext Europa. Einführung in die kontextuelle Religionsdidaktik in Deutschland* (Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer).

Nipkow, Karl Ernst (2003) *God. Human Nature and Education for Peace. New Approaches to Moral and Religious Maturity* (Ashgate).

Nipkow, Karl Ernst (2005) *Christliche Pädagogik und Interreligiöses Lernen. Friedenserziehung, Religionsunterricht und Ethikunterricht* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus).

Intercultural Education and Religious Plurality, ed. by Robert Jackson & Ursula McKenna (Oslo Coalition Occasional Papers 1, 2005).

Böwadt, Pia Roose (2007) *Livets pedagogik? En kritik af livsfilosofien og dens paedagogisering*. Gyldendals Laererbibliotek, Köpenhamn.

Mångsidigt samspel. En vänbok till Siv Fischbein (2005) red av Eva Heimdahl Mattsson m fl. (Bland annat om att visa respekt och lyhördhet för den enskilde eleven; medverkande Sven Hartman och många fler)

Moore, Mary Elisabeth Mulino (2004) *Teaching as a Sacramental Act. The Pilgrim Press, Cleveland..*

Interkulturella praktiken – några reflektioner

Kerstin von Brömssen

Jag tror på Gud fett. Jesus var tung. Han var hardcore mot romarna. Men han sade också att kärleken var viktigast. Okej, det där om att han gick på vattnet kanske är överdrivet, men de rökte väl lite flum när de skriv Bibeln. Det är ingen konstigt med.

Det traditionella religionsbegreppet som definieras av de religiösa institutionerna är för snävt. Det fångar inte in vanliga människors vardagsfarenheter av livets djup. Därför vill Hans-Günter Heimbrock vidga ordets innehåll till att också innefatta sådant som brukar kallas "livsvärlden". Sådant som rör det ännu oreflekterat omedelbara området i livet.

Heimbrock är professor i praktisk teologi och religionspedagogik i Frankfurt. Några dagar i mitten av september föreläste han om de stora utmaningar som ligger i Europas religiösa och kulturella omvandling. Hur kan religionsundervisningen bidra till förståelse, samförstånd och fredlig samexistens i pluraliteten?

En ansats måste vara att lyssna in vanliga människors djupa livserfarenhet och försök att skapa mönster i tillvaron. Till detta hör också lokal och regional kontextualitet i global öppenhet. Heimbrock kunde berätta om ett omfattande reformarbete av skolans religionsundervisning runt om i Europa.

I seminariet gavs också glimtar från svenska miljöer för utbildning av Kerstin von Brömssen, Göteborgs universitet, Caroline Gustavsson, Teologiska Högskolan i Stockholm och Jan-Erik Mellin, Sigtuna folkhögskola.

Citatet ovan är hämtat från Fredrik Strages bok *Mikrofonkåt* (2001, s. 342) som behandlar svensk hiphop. Det är hiphoparen Dogge i musikgruppen *Latin Kings* som berättar om sin tro och om hur han låtit döpa sig i Albykapellet vid ett katolskt vuxendop.

Religionens återkomst – på gott och ont

Flera forskare talar i dag om religionens återkomst och att världen sannolikt aldrig varit så religiös som den är i dag. Religionssociologen Peter Berger uttrycker det t.o.m. så att "föreställningen att vi lever i en sekulariserad värld är falsk" och påstår, att världen idag är lika religiös som den någonsin varit. "The world is massively religious, is anything but the secularized world that had been predicted" (Berger, 1999, s. 9). Också Habermas diskuterar i ett av sina senare arbeten *Mellan naturalism och religion* (2005) hur religion och religiösa traditioner har fått en ny och tidigare oförutsedd politisk betydelse.

Det är en utveckling som få hade förutsett under det "flashiga" åttiotalet. Men Berlinmuren föll, It-bubblan sprack och en längtan efter andra dimensioner återkom. Kanske är det dock enbart i

delar av en sekulariserad väst-värld som vi har svårigheter att förstå att religion spelar en stor roll för de flesta människor i världen – och att den alltid har gjort det. Men det är verkligen, om det nu är en religionernas återkomst, en återkomst både på gott och ont. Religion kan, vilket vi dagligen och djupt erfar, fungera både som en negativ och en positiv kraft. Religion kan användas som argument för terror, mord och fanatism liksom till en öppen hållning där engagemang för fattiga och människor i nöd kommer till uttryck. Det kan vara en tro som ger mod att lyssna, att ifrågasätta det självklara och som utmanar förtryck och orättvisa maktstrukturer.

Föränderligt religiöst språk som varje ung generation skapar

De religiösa uttrycken i västvärlden är numera vanligen individuella och uttrycks inte sällan genom en återkomst av olika mytologier, nya religiösa rörelser, olika sociala rörelser som miljörelser, New Age-andlighet eller en anknytning till olika ursprungsbefolkningars religioner. Dogges sätt ovan att tala om religion visar en del av det föränderliga religiösa språk som varje ung generation

(forts. sista sidan)

RPI-nätet utges av RPI Arbetsgemenskapen för Religionspedagogik.

Tidskriften utkommer 2 ggr/år och tryckts med bidrag från Stiftelsen C. L. Lindauers fond.

Redaktion: Rune Larsson och Caroline Gustavsson. Kontakt med redaktionen: e-post RPI@telia.com eller caroline.gustavsson@ped.su.se

Årsavgiften (institutioner) är 300 kr. I detta ingår "RPI-nätet" 2 ggr/år. Enskilda kan abonnera på "RPI-nätet" för 100 kr/år från och med 2008.

RPI har idag något något över 50 med-

lemmar och ett växande antal enskilda abonnenter på tidningen.

Kontakt med RPI:

Rune Larsson (direktor),
Furugatan 16, 234 41 Lomma.
Tel 040-41 13 64;

e-post: RPI@telia.com

Hemsida: www.rpi.se

RPI Arbetsgemenskapen för religionspedagogik

RPI är ett samverkansorgan för religionspedagogik och undervisning med

inriktning på både skolans och kyrkans behov.

RPI har till uppgift att främja religionspedagogisk utbildning, forskning och undervisning om religion, etik och livsåskådningar.

RPI står öppet för organisationer med intresse för religionspedagogiska frågor. Beslutande organ är medlemmarna genom sina ombud. För det löpande arbete svarar styrelse och direktor.

Mer information finns på RPI:s hemsida: www.rpi.se. Välkommen också att kontakta någon av redaktörerna.

Kerstin von Brömssen är fil. dr och universitetslektor i religionshistoria vid institutionen för religionsvetenskap, teologi och klassiska språk, Göteborgs

skapar för att passa nya livsmönster och förändrade kulturella uttrycksformer. Hiphoparen Adam Baptiste, alias ADL säger t.ex. i samma arbete att ”islam är någonting mycket större och viktigare för honom är hiphop. Men han har ändå byggt ihop de två i sitt huvud. Han tror att han håller på att bli en bättre artist, eftersom han vet vem han är, vad han vill och vart han är på väg” (Strage, 2001, s. 262).

Omgivna av religion i det offentliga rummet

Den här krönikan skrivs slutgiltigt samman torsdagen den 20 september, 2007. Jag sysselsätter mig denna dag bland annat med att titta igenom två dagstidningar och lyssna på radion efter artiklar och program som på ett uppenbart sätt anknyter till religion. Jag får under denna granskning en känsla av att befinna mig i en ”flod” av rapportering där religion utgör en dominerande kategori. Låt mig nämna endast några exempel: ”2000 munkar i marsch mot militären (GP, s. 30), ” Det finns inget stöd i Koranen för våld som svar på kränkningar ” (GP, s. 82), ”Möttes i samtal om döden (GP, s. 83), ”Islamisterna bör bära hundhuvudet” (SvD, s. 4), ”På jakt efter en ny religion” (SvD, s. 22), ”Näringslivet vill tona ner islamistiska hot” (SvD, s. 16) och ”Turkiska ledare vill häva slöjförbud” (GP, s. 29). I radio diskuteras denna dag bl.a ”Vilks-affären” i Studio Ett och i OBS – Kulturkvarten diskuterade Lena Andersson den katolska tidskriften

Personliga reflektioner

Signum och gick i närkamp med det teologiska cirkelbeviset.

Man kan således konstatera att religion ”strikes back” med ett uttryck lånat från postkoloniala författare. Vi är således omgivna av religion i det offentliga rummet som vi inte sett på länge, vilket självklart är mycket intressant för oss som deltar i utbildningar för lärare som ska arbeta i undervisning med religionskunskap på olika nivåer. Jag funderar ofta på vad som krävs för detta arbete och hur en sådan utbildning skall gestaltas, inte minst i dessa tider då läraryrket återigen skall utvärderas och eventuellt omorganiseras. Så hur tänker jag? Det är komplext att beskriva, men jag gör ett försök.

Lärare med förmåga att arbeta i ett ”triangulärt rum”

Jag önskar utbilda lärare som har förmåga att analysera, förstå och tillsammans med elever arbeta inom följande ”triangulära rum”. För det första skall blivande lärare ha insikter i ämnet religionsvetenskap- och teologis mångfacetterade teoretiska perspektiv. Religionsvetenskap som ämnesfält omfattar olika del-discipliner och olika vetenskapliga metoder som är viktiga att ha trängt igenom tillräckligt djupt för att kunna analysera och förstå fenomenet religion, och perspektiv av religion ”i rörelse”. Religion är inte statiskt och oföränderligt utan samspelar med andra sociala kategorier som klass, kön, nationalitet, etnicitet, sexualiteter och språk. Redan detta är en omfattande teoretisk uppgift.

Vidare skall blivande lärare träna sin förmåga att möta elever med mångfacetterade

bakgrunder och erfarenheter i ett nutida mångkulturellt samhälle. Möten som inte karaktäriseras av lärarens vilja, engagemang och förmåga att se och förstå ”den Andre” duger helt enkelt inte. Den tredje aspekten av det ”triangulära rummet” är lärarens kunskaper, insikter och förmågor att förstå och kunna tillämpa teoretiska perspektiv av lärande i mötet med elever.

I skola och undervisning måste således en interkulturell praktik, ”ett tredje rum” gestaltas, vilket för en lärare i religionskunskap skall präglas av kunskaper i religionsvetenskap – och teologi, kunskaper om lärande och förmåga att tillämpa dessa perspektiv i möten och göromål med ungas människor. Detta är en omfattande och komplex uppgift som kräver studier, arbete i undervisningspraktiker och reflektion. För detta arbete krävs engagerade studenter, kunniga och engagerade lärare inom universitet och högskolor samt inom de olika skolformer där studenterna arbetar med sin verksamhetsförlagda undervisning (tidigare benämnt praktik).

Så – ”Okej, det där om att han gick på vattnet kanske är överdrivet, men de rökte väl lite flum när de skriv Bibeln”. Jag undrar vad Pedram, Nasrin, Mariella och Axel säger om det? Kanske träffar jag dem i morgon. Hoppas det!

Foto: Anders Roos